O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2026, [15]
ISSN 2181-7324(Print)

IJTIMOIY FANLAR
http://journals.nuu.uz
ISSN 3093-8996(Onlayn)

UO‘K: 37.016:811.112.2

Gulnora TILABOVA,
Mustaqil izlanuvchi, o‘qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq, O‘zbekiston
E-mail: gulnoratilabova1989@gmail.com, ORCID:0009-0004-6579-1453

P.f.d, prof. v.b. Z.Sanakulov taqrizi asosida

TIL TA’LIMIDA MNEMOTEXNIK USULLARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya

Maqolada til ta’limida mnemotexnik usullardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari va ularning samarali qo‘llanilishini ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar nazariy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot xorijiy tillarni, jumladan nemis tilini o‘qitishda leksik birliklarni xotirada mustahkamlash muammosiga qaratilgan. Xalqaro va nemis tilidagi ilmiy manbalar qiyosiy tahlil qilinib, mnemonik usullar kodlash mexanizmiga ko‘ra besh guruhga tasniflandi.Mnemotexnik usullarni qo‘llash tamoyillari (talaba yaratgan assotsiatsiya, kontekstga bog‘liqlik, qayta aktivlashtirish, tanlab qo‘llash, tizimlilik) hamda beshta shart-sharoit guruhidan iborat pedagogik model taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Mnemotexnika, mnemonik usullar, leksik kompetensiya, chet tili ta’limi, nemis tili, didaktik imkoniyatlar, pedagogik shart-sharoitlar, assotsiativ xotira.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МНЕМОТЕХНИЧЕСКИХ ПРИЁМОВ В ЯЗЫКОВОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В статье теоретически обосновываются дидактические возможности использования мнемотехнических приёмов в языковом образовании и педагогические условия их эффективного применения. Исследование посвящено проблеме закрепления лексических единиц в памяти при обучении иностранным языкам, в том числе немецкому. На основе сопоставительного анализа международных и немецкоязычных научных источников мнемонические приёмы классифицированы по механизму кодирования на пять групп. Предложены принципы применения мнемотехники (ассоциация, созданная самим студентом, связь с контекстом, повторная актуализация, избирательность, системность) и педагогическая модель, включающая пять групп условий.

Ключевые слова: Мнемотехника, мнемонические приёмы, лексическая компетенция, языковое образование, немецкий язык, дидактические возможности, педагогические условия, ассоциативная память.

DIDACTIC POTENTIAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR USING MNEMONIC TECHNIQUES IN LANGUAGE EDUCATION

Annotation

The article provides a theoretical rationale for the didactic potential of mnemonic techniques in language education and for the pedagogical conditions that make their use effective. The study addresses the problem of retaining lexical items in memory in foreign language teaching, including German as a foreign language. A comparative analysis of international and German-language sources is used to classify mnemonic techniques into five groups according to their encoding mechanism. The article proposes principles for applying mnemonics (learner-generated association, dependence on context, repeated reactivation, selective use, systematic integration) and a pedagogical model consisting of five groups of conditions.

Key words: Mnemonics, mnemonic techniques, lexical competence, language education, German as a foreign language, didactic potential, pedagogical conditions, associative memory.

Kirish. Xorijiy tillarni o‘qitish sifatini oshirish O‘zbekistonda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan: bu borada qabul qilingan Prezident qarori xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish va ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilaydi [1]. Til ta’limining natijasi amalda talabaning leksik zaxirasi hajmi hamda uni nutqiy vaziyatda tez va aniq faollashtira olish qobiliyati bilan o‘lchanadi. Shu sababli yangi so‘zlarni xotirada barqaror saqlash masalasi nemis tili metodikasida so‘z ustida ishlashning markaziy muammolaridan biri sifatida o‘rganiladi [2; 3].

Atkinson va Raugh o‘z tadqiqotida rus tili leksikasini o‘zlashtirishda kalit so‘z usulini qo‘llagan [4]. Nemis tilini chet til sifatida o‘qitish nazariyasida bu yo‘nalish Sperber monografiyasida alohida tadqiqot predmetiga aylangan [5]. Shunga qaramay, mnemotexnikaning pedagogik qiymati bir ma’noli baholanmaydi. Wang va hammualliflarning ma’lumotlariga ko‘ra, kalit so‘z usulining dastlabki ustunligi kechiktirilgan saqlash o‘lchovida saqlanib qolmagan [6].

Tadqiqotning maqsadi til ta’limida mnemonik usullarni kodlash mexanizmi bo‘yicha tasniflash va pedagogik shart-sharoitlar modelini asoslashdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Til ta’limidagi mnemotexnik usullar orasida eng ko‘p eksperimental o‘rganilgani kalit so‘z usulidir. Atkinson va Raugh uni ikki bosqichli jarayon sifatida tavsiflaydi: dastlab chet tilidagi so‘z ona tilidagi tovush jihatdan o‘xshash so‘zga (kalit so‘zga) bog‘lanadi, keyin kalit so‘z bilan tarjima ma’nosi yorqin obrazli aloqada birlashtiriladi [4].

Keyingi tadqiqotlar bu natijani nisbiylashtiradi. Wang, Thomas va Ouellette ikkinchi til so‘zlarini saqlashda kalit so‘z usulining ta’sirini vaqt omili bilan bog‘lab tahlil qilgan: kechiktirilgan o‘lchovda usulning dastlabki ustunligi saqlanmagan [6].

Nemis tilini chet til sifatida o‘qitish metodikasida mnemotexnikaga bag‘ishlangan tizimli ish Sperber monografiyasidir. Unda mnemonik usullar chet tilni, xususan nemis tilini o‘zlashtirish kontekstida ko‘rib chiqiladi [5].

Rampillonning “Lernen leichter machen” asari o‘rganish usullarini o‘quvchi nemis tilini o‘rganish jarayonini yengillashtiruvchi usullarni ongli tanlashga o‘rgatiladi [7].

So‘z ustida ishlash metodikasida Bohn va Löschmann asarlari leksikani o‘zlashtirish jarayonini tizimli ko‘rib chiqadi [2; 3

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Qo‘llangan usullar: ilmiy manbalarni qiyosiy-tahliliy o‘rganish, tasniflash, tarkibiy-funksional modellashtirish va sintez. Axborot bazasini xalqaro psixologik-pedagogik jurnallardagi maqolalar [4], nemis tilidagi metodik monografiyalar [2], normativ-huquqiy hujjat [1] va mahalliy ilmiy nashr [8] tashkil etdi. Manbalarning bibliografik ma’lumotlari ochiq kutubxona katalogi va nashriyot yozuvlari orqali tekshirildi.

Tasniflash uchta mezon bo‘yicha amalga oshirildi: usulning kodlash mexanizmi (tovush, obraz, ma’no tuzilmasi, grammatik belgi, ritm); usul mos keladigan leksik birlik turi (konkret yoki mavhum so‘z, yopiq ro‘yxat); saqlash barqarorligini ta’minlash talabi. Shart-sharoitlar modeli shu mezonlar hamda tahlil qilingan manbalardagi xulosalarni sintez qilish asosida tuzildi.

Tahlil va natijalar. Mnemonik usullar tasnifi. Tahlil natijasida mnemonik usullar kodlash mexanizmiga ko‘ra besh guruhga ajratildi (1-jadval). Tasnifning asosi usulning nomi emas, balki u xotirada qaysi aloqani hosil qilishiga tayanishidir; shu sababli bitta usul (masalan, rangli belgilash) ikki guruh xususiyatini birga ko‘rsatishi mumkin.

1-jadval. Til ta’limida mnemonik usullarning tasnifi (muallif sintezi)

Guruh	Kodlash mexanizmi	Didaktik imkoniyati	Cheklovi	Nemis tilidan illyustrativ misol
Akustik-assotsiativ	Chet tilidagi so‘zning tovush qiyofasi ona tilidagi o‘xshash so‘z bilan bog‘lanadi	Tovush shakli bilan ma’no o‘rtasida ko‘prik hosil qiladi; konkret otlarda qulay [4]	Tovush o‘xshashligi har doim ham mavjud emas; kechiktirilgan saqlashda ta’siri kamayishi mumkin [6]	Tisch (stol): o‘zbekcha “tish”, stol ustida katta tish obrazi
Obrazli-vizual	Ma’no yorqin ichki obraz yoki rasm bilan kodlanadi	Konkret leksikada ma’noni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ifodalaydi, ko‘rgazmali vositalar bilan uyg‘unlashadi	Mavhum so‘zlar uchun obraz yaratish qiyin; obraz talabaning o‘zi tuzmagan bo‘lsa, ta’siri sust	der Schlüssel (kalit): kalit bilan ochilayotgan eshik rasmi
Semantik-tuzilmaviy	So‘zlar ma’no maydonlari, so‘z yasalish oilalari, sinonim-antonim juftliklari bo‘yicha guruhlanadi	Tizimli bog‘lanishlar hosil qiladi; so‘z yasalish qonuniyatlarini ochib beradi	Katta guruhlar xotirani ortiqcha yuklashi mumkin; ona tili bilan farqlar hisobga olinishi kerak	fahren, der Fahrer, der Fahrplan, die Abfahrt: bir ildizli oila
Morfologik-grammatik belgilash	Grammatik xususiyat (artikl, rod, boshqaruv) rang, shakl yoki joylashuv bilan kodlanadi	Nemis tiliga xos qiyinchilikni, ya’ni ot rodini ko‘rgazmali kodlaydi	Rang tizimi izchil qo‘llanmasa, chalkashlik tug‘diradi	der: ko‘k, die: qizil, das: yashil (misol tariqasida)
Ritmik-narrativ	Ro‘yxat yoki qoida ritm, akronim yoki qisqa hikoya shaklida kodlanadi	Yopiq ro‘yxatlarni (predloglar) yodda saqlash uchun qulay, vaqt sarfi kam	Mazmunni anglamay shakliy takrorlashga olib kelishi mumkin	Akkusativ predloglari: durch, für, gegen, ohne, um

Didaktik imkoniyatlar. Birinchi imkoniyat kodlashni chuqurlashtirishdir. Mnemonik usul talabani passiv takrordan faol assotsiatsiya yaratishga o‘tkazadi, natijada leksik birlik bir necha kanal orqali, masalan tovush va obraz orqali, xotirada mustahkamlanadi [4]. Ikkinchi imkoniyat individuallashtirish bilan bog‘liq: talaba o‘z tajribasidan kelib chiqib assotsiatsiya tuzsa, usul shaxsiy ma’noga ega bo‘ladi, bu esa avtonom o‘rganish g‘oyasiga mos keladi [7]. Uchinchi imkoniyat leksik va grammatik materialni bog‘lashdir. To‘rtinchi imkoniyat diagnostik xarakterga ega: talaba tanlagan assotsiatsiya o‘qituvchiga uning o‘zlashtirish strategiyasi va ona tili ta’siri haqida ma’lumot beradi. Beshinchisi refleksivdir: qaysi usul o‘ziga yaxshiroq ishlayotganini kuzatib borgan talaba o‘z o‘rganish jarayonini boshqarishni o‘rganadi.

Qo‘llash tamoyillari. Tahlil natijalariga ko‘ra, mnemotexnik usullarni qo‘llashda beshta tamoyilga amal qilish maqsadga muvofiq. Birinchisi talaba yaratgan assotsiatsiya ustuvorligi: tayyor obraz o‘rniga talabaning o‘z obrazi kodlashga ko‘proq xizmat qiladi [4]. Ikkinchisi kontekstga bog‘liqlik: usul bilan yodlangan so‘z jumla yoki matn ichida qayta ishlatilmasa, u nutqda faollashmay qolishi mumkin. Uchinchisi qayta aktivlashtirish: dastlabki natija saqlash barqarorligini kafolatlamagani uchun [6], takrorlash vaqt oraliqlari bilan rejalashtirilishi kerak. To‘rtinchisi tanlab qo‘llash: usul tovush o‘xshashligi yoki obraz imkoniyati mavjud birliklarga ishlatiladi, har bir so‘zga qo‘llash esa ortiqcha yuk yaratadi. Beshinchisi tizimlilik: mnemonik amal so‘z ustida ishlash bosqichlariga kiritiladi [2].

Pedagogik shart-sharoitlar. Tamoyillarning amalga oshishi uchun pedagogik shart-sharoitlar zarur. Ular besh guruhga birlashtirilib, har bir guruh uchun tekshiriladigan ko‘rsatkich belgilandi (2-jadval).

2-jadval. Mnemotexnik usullarni qo‘llashning pedagogik shart-sharoitlari modeli (muallif sintezi)

Shart-sharoit guruhi	Mazmuni	Tekshiriladigan ko‘rsatkich	Nazariy asos
Kognitiv-psixologik	Talabaning o‘z assotsiatsiyasini yaratishi; kodlash va qayta faollashtirish o‘rtasida vaqt oralig‘i	Talaba yaratgan assotsiatsiyalar ulushi; kechiktirilgan takrorlash bajarilishi	[4]; [6]
Mazmuniy-lingvistik	Usulni leksik birlik turiga moslash (konkret yoki mavhum so‘z, ochiq yoki yopiq ro‘yxat); so‘zni kontekstga bog‘lash	Har bir usul uchun belgilangan leksik material turi; yodlangan so‘zning matnli mashqda qo‘llanishi	[5]; muallif sintezi
Tashkiliy-metodik	Mnemotexnikani so‘z ustida ishlash bosqichlariga kiritish	Dars rejasida mnemonik bosqichning mavjudligi; takrorlash jadvali	[2]; [3]; muallif sintezi
Motivatsion-refleksiv	Usul tanlashda talabaning erkinligi; samaradorlikni o‘z-o‘zini baholash	Usullar bo‘yicha qisqa refleksiv yozuvlar yoki kuzatuv varaqasi	[7]
Normativ-institutsional	Usulning davlat siyosati va o‘quv dasturlariga muvofiqligi; o‘qituvchi tayyorgarligi	Ish dasturida usulning tavsifi; o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma	[1]

Muhokama. Taklif etilayotgan model ikki tadqiqot yo‘nalishi o‘rtasidagi ko‘rinadigan ziddiyatni yechishga xizmat qiladi. Kalit so‘z usuli kodlash bosqichida samarali bo‘lishi mumkin [4], ammo kechiktirilgan saqlashda ustunlik har doim ham saqlanmaydi [6]. Modelda bu ziddiyat kognitiv-psixologik shart-sharoitlar guruhi orqali hal etiladi: kodlashdan keyingi rejalashtirilgan qayta faollashtirish usulning vaqtinchalik ta’sirini barqaror natijaga aylantirish uchun zarur sharoit sifatida kiritilgan.

Amaliy ketma-ketlik to‘rt bosqichdan iborat: tanlash (usulga mos leksik birlikni belgilash), kodlash (talaba assotsiatsiya yaratadi), qayta faollashtirish (vaqt oraliqlarida takrorlash) va kontekstlashtirish bilan nazorat (so‘zni jumlada ishlatish).

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijasida mnemonik usullar kodlash mexanizmiga ko‘ra besh guruhga (akustik-assotsiativ, obrazli-vizual, semantik-tuzilmaviy, morfologik-grammatik, ritmik-narrativ) tasniflandi..

Mnemotexnikaning didaktik imkoniyatlari kodlashni chuqurlashtirish, individuallashtirish, leksik va grammatik materialni bog‘lash, diagnostika va refleksiyani qamrab oladi. Biroq bu imkoniyatlar usul yakka holda qo‘llanganda emas, kognitiv-psixologik, mazmuniy-lingvistik, tashkiliy-metodik, motivatsion-refleksiv va normativ-institutsional shart-sharoitlar ta’minlanganda ro‘yobga chiqadi.

Amaliy takliflar sifatida nemis tili o‘qituvchilariga quyidagilar tavsiya etiladi: mnemonik usulni faqat tovush yoki obraz imkoniyati mavjud leksik birliklarga qo‘llash; talabalarga tayyor assotsiatsiya o‘rniga o‘z assotsiatsiyasini yaratish topshirig‘ini berish; yodlangan so‘zlarni vaqt oraliqlarida qayta faollashtirish jadvalini tuzish; artikl uchun rang belgilari tizimini butun kurs davomida o‘zgartirmaslik; mnemonik bosqichni fan ish dasturiga va dars rejalariga kiritish.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5117-son qarori. – Toshkent, 2021. – lex.uz/docs/-5426736.
2. Bohn R. Probleme der Wortschatzarbeit. – Berlin: Langenscheidt, 1999. – 192 S. – ISBN 3-468-49652-4.
3. Löschmann M. Effiziente Wortschatzarbeit: Alte und neue Wege. – Frankfurt a.M.: Lang, 1993. – 85 S.
4. Atkinson R.C., Raugh M.R. An application of the mnemonic keyword method to the acquisition of a Russian vocabulary // Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory. – 1975. – Vol. 1(2). – P. 126–133.
5. Sperber H.G. Mnemotechniken im Fremdsprachenerwerb: mit Schwerpunkt “Deutsch als Fremdsprache”. – München: Iudicium, 1989. – 344 S. – ISBN 3-89129-209-0.
6. Wang A.Y., Thomas M.H., Ouellette J.A. Keyword mnemonic and retention of second-language vocabulary words // Journal of Educational Psychology. – 1992. – Vol. 84(4). – P. 520–528. – DOI: 10.1037/0022-0663.84.4.520.
7. Rampillon U. Lernen leichter machen: Deutsch als Fremdsprache. – Ismaning: Hueber, 1995. – 175 S.